

*Яремчук Р. А.,
начальник відділу поліграфологічних досліджень,
Служба судової охорони,
м. Київ*

ПСИХОЛОГІЧНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ БРЕХНІ ТА БЛИЗЬКИХ ЕПІСТЕМОЛОГІЧНИХ ПОНЯТЬ В ПОЛІГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Протягом останніх десятиліть філософи, психологи, практичні поліграфологи так чи інакше долучалися до проблеми брехні. Вивчення зазначеної тематики знайшло своє відображення в працях вітчизняних та зарубіжних науковців (М. Бахтина, К. Бонд, П. Екман, В. Знакова, Б. Дубровського, Г. Гусейнова, В. Казміренко, К. Khalmetski, А. Мехраб'ян, О. Фрай, Т. Левін, Б. М. де Пауло, D. Sliwka, E. Feess, У. Фрізен, Ю. Холодного та ін.).

У масовій груповій свідомості брехня виступає межею між нормою, мораллю, правдою як важливими та фундаментальними екзистенціональними цінностями. Як складний інтенціональний аспект когнітивної та моральної сфери особистості брехня супроводжує всі магістралі людської комунікації у всіх стратах суспільного буття. Брехня – це феномен, який притаманний особистості як соціальному суб'єкту взаємодії. Для визначення брехні використовують різноманітні категорії, але у побутовій свідомості брехня асоціюється з негативною дією, що соціально не схвалюється, чи процесом який її породжує в результаті маніпуляцій свідомістю іншої людини [1].

Аналіз наукових першоджерел по проблемі дослідження дозволяє визначити наступні психологічні чинники та витоки, що визначають брехню: біологічні (К. Бюллер, Дж. Селли, В. Штерн), соціальні (Л. Колберг, О. Ліпман, Ж. Піаже), особистісні (Д. Брагінські, В. Знаков, Р. Креут, Б. Де Паоло, Дж. Д. Прайс, О. Фрай), ситуативні (Ж. Дюпра, М. Коноваленка, Ю. Щербатих, П. Екман та ін.). Цільове призначення брехні та її особливості використання в соціальних контактах пов'язане з характеристика особистості, з задоволеністю сталістю системи соціальних контактів та місцем у стратифікації суспільній відносин, з притаманними стратегіями поведінки в міжособистісних стосунках та рівнем соціально-психологічної адаптивності.

При формулюванні визначення брехні та неправди найбільш виваженою та науково обґрунтованою, на наш погляд є позиція В. Знакова. Для диференціації розуміння брехні та близьких епістемологічних понять В. Знаков виокремлює дев'ять пов'язаних категорій. Їх характеристика дозволяє проаналізувати психологічну сутність понять «неправда» та «брехня» з позиції трьох критеріїв: фактична істинність твердження, віра комунікатора у істинність висловлювання, наявність чи відсутність наміру ввести в оману.

Відповідно до вищенаведеного, поняття «правди» трактується наступним чином: людина говорить те, що на її думку, відповідає істині, фактам, вона вірить в істинність власних слів та не має наміру ввести в оману партнера. У випадку, коли суб'єкт сумнівається в істинності власних суджень, але все ж таки слідуючи певним міркуванням формулює його, це ситуація «випадкової правди». Вербальний

компонент омані – «неправда» характеризується в тому, що людина віруючи в реальність чогось, насправді помиляється та каже неправду, вважає її правдою. В комунікативних ситуаціях людина нерідко спеціально викривляє факти, але жартує. В цьому випадку, зазначає В. Знаков, ми маємо справу з «іронією», метафорою, алегорією. «Прибrehати» - це характеристика немотивованої та неістотної брехні, обумовленої прагненням суб'єкта збагатити дійсність, зробити комусь приємне чи опинитися у центрі уваги. До цієї категорії можна віднести різного роду комплементи, перебільшення, лестощі тощо.

Одним з випадків, коли суб'єкт має намір ввести в оману партнера є обман. Обман базується на прагненні одного з комунікаторів створити у партнера невірне уявлення про предмет обговорення, але не викривляючи факти. Відмінна риса обману – повна відсутність в ньому брехливих свідчень, прямих викривлень правди. Обман – це напівправда, яку повідомили партнеру розраховуючи на те, що він зробить помилкові висновки, але вони не будуть відповідати намірам комунікатора. Повідомляючи інформацію партнеру, комунікатор навмисно приховує деякі справжні факти, важливі для розуміння всієї інформації. Іншими словами, у повідомленні, чи у групі повідомлень відсутній певний елемент необхідної інформації, в наслідок чого у партнера виникає помилкове уявлення про об'єкт.

Ще одне поняття, що має суттєве значення для розмежування близьких по змісту з брехнею та неправдою категорій виступає поняття самообман.

Психологія спілкування та взаєморозуміння тлумачить самообман як особовий випадок внутрішнього діалогу, де два учасника комунікації представлені в одній особі. З логіко-гносеологічної точки зору явище самообману містить в собі невіршене протиріччя: людина одночасно повинна вірити двом полярним судженням. Тобто, якщо суб'єкт обманує себе, то він знає, що судження є брехливим, водночас, він переконує себе в його вірності. Існують наступні форми самообману: самообман стосовно самого себе, стосовно інших та стосовно предметів, подій, обставин. Доречним, на наш погляд, є пояснення зазначених форм В. Знаковим як проявів механізмів психологічного захисту (витіснення, раціоналізація, заперечення тощо).

Наступною категорією, що виокремлює науковець, є «уявна брехня». В.В. Знаков трактує її з точки зору існуючого іноді протиріччя між суб'єктивною та об'єктивною стороною брехні, що може зустрічатися у спілкуванні людей. Прикладом слугує впевненість особистості в тому, що вона збрехала партнеру и реальним фактом брехні. Для кваліфікації зазначеного різновиду брехні достатньо, щоб один з партнерів по спілкуванню висловлюючи судження, думав що він свідомо та навмисно викривляє факти чи інформацію. Але так як він помиляється цей від повідомлення, характеризується як суб'єктивна, уявна брехня.

Найбільш класичний різновид брехні – відверта брехня. Відверта брехня – це навмисна передача свідчень, які не відповідають дійсності. Мета брехуна – за допомогою вербальних та невербальних засобів дезінформувати партнера, ввести його в оману відносно реального положення речей в значущий для комунікаторів предметній області.

Визначення схожості та відмінності неправди та брехні є достатньо складним завданням для психологів – науковців. Безумовно, ще більшою проблемою це може бути для фахівців – практиків, які стикаються з

різноманітними формами прояву наведених феноменів у повсякденному житті. В реальній дійсності, фахівцю-поліграфологу неймовірно важко відчутти тонку грань, що поділяє брехню та неправду та визначити не тільки об'єктивні піки поліграм, а й детермінуючи їх істинні мотиви, прагнення та наміри особистості. Водночас, саме вирішення цієї складної задачі може бути доречною відповіддю на закиди об'єктивності інструментальних методів визначення провини чи невинуватості особи у вчиненні правопорушення.

Список використаних джерел

1. Грачев В. Г. Манипулирование личностью: организация, способы и технологии информационно-психологического воздействия: научное издание / В.Г. Грачев, И. К. Мельник. Москва: Ин-т философии РАН, 1999. 235 с.
2. Знаков В. В. Неправда, ложь и обман как проблемы психологии понимания. *Вопросы психологии*. 1993. № 2. С. 9–16.